

THE HISTORY OF THE TOSH-HOVLI PALACE BUILT DURING THE REIGN OF ALLAQUKHAN

Djumaniozov Farruxbek

Head of Department, Ichan-Kala State Museum-Reserve.

Avezova Faroxat

Senior Researcher, Ichan-Kala State Museum-Reserve.

Abstract

In this article, the authors analyze the history of the construction, architectural and planning structure, decorative art, and role in the political and cultural life during the reign of Allaqukhan of the Tosh-Hovli Palace, one of the major examples of Khorezm architecture of the 19th century. The Tosh-Hovli Palace was built in Khiva during the reign of Khiva Khan Allaqukhan in 1830–1838 and is considered one of the major construction projects that shaped the architectural appearance of the city of Khiva. The palace's harem, reception hall, and petition hall reflect various functional aspects of palace life in the khanate. The study examines the use of fired brick in the construction of the Tosh-Hovli Palace, its high defensive walls, iwans, wood carving, marble columns, and tile decorations as distinctive features of the Khorezm architectural school. The article also highlights the significance of the palace today as a cultural heritage site within the Ichan-Kala historical and architectural complex.

Keywords

Tosh-Hovli Palace, Allaqukhan, Khorezm architecture, Ichan-Kala, harem, petition hall, iwan, reception hall, tilework, Khiva Khanate, wood carving, cultural heritage.

OLLOQULIXON DAVRIDA QURILGAN TOSH-HOVLI SAROYI TARIXI.

Djumaniozov Farruxbek - Ichan-Qal'a davlat muzey-qo'riqxonasi bo'lim mudiri.

Avezova Faroxat - Ichan-Qal'a davlat muzey-qo'riqxonasi katta ilmiy xodimi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada mualliflar XIX asr Xorazm me'morchiligining yirik namunalaridan biri bo'lgan Tosh-hovli saroyining bunyod etilish tarixi, me'moriy-

rejaviy tuzilishi, bezak san'ati hamda Olloqulixon davridagi siyosiy va madaniy hayotdagi o'rni tahlil qiladilar. Tosh-hovli saroyi Xiva xoni Olloqulixon hukmronligi davrida 1830-1838-yillarda barpo etilgan bo'lib, Xiva shahrining me'moriy qiyofasini shakllantirgan yirik qurilish loyihalaridan biri hisoblanadi. Saroy tarkibidagi haram, mehmonxona

va arzxonalar xonlik saroy hayotining turli funksional yo'nalishlarini aks ettiradi. Tadqiqotda Tosh-hovli saroyining pishiq g'ishtdan qurilishi, baland mudofaa devorlari, ayvonlari, yog'och o'ymakorligi, marmar ustunlari va koshinkor bezaklari Xorazm me'morchilik maktabining o'ziga xos jihatlari sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, saroyning bugungi kunda Ichan-Qal'a tarixiy-me'moriy majmuasidagi madaniy meros obyekti sifatidagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: Tosh-hovli saroyi, Olloqulixon, Xiva xonligi, Xorazm me'morchiligi, Ichan-Qal'a, haram, arzxona, mehmonxona, ayvon, koshinpazlik, yog'och o'ymakorligi, madaniy meros.

Kirish

Xorazm vohasi Markaziy Osiyoning qadimiy madaniy va me'moriy markazlaridan biri bo'lib, uning tarixiy taraqqiyotida Xiva shahri alohida o'rin egallaydi. XIX asrning birinchi yarmida Xiva xonligida siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar bilan bir qatorda shaharsozlik va me'morchilik ham rivojlandi. Ayniqsa, Olloqulixon (1825-1842) hukmronligi davrida Xivada qator yirik me'moriy inshootlar bunyod etildi. Tosh-hovli saroyi ana shu davr me'morchiligining eng muhim namunalaridan biridir.

Tosh-hovli saroyi Xivaning sharqiy qismida joylashgan bo'lib, Olloqulixon buyrug'i bilan 1830-1838 yillarda qurilgan. Rasmiy madaniy meros manbalarida saroyning qurilishi sakkiz yil davom etgani va uning asosiy qismlari haram, mehmonxona hamda arzxonadan tashkil topgani qayd etiladi. Tosh-hovli saroyini o'rganish nafaqat Xorazm me'morchiligi tarixini, balki XIX asr Xiva xonligi saroy

madaniyati, hunarmandchiligi va shaharsozlik an'analarini tadqiq etish uchun ham muhimdir.

Olloqulixon va Xivadagi bunyodkorlik faoliyati.

Olloqulixon 1825-yilda Xiva taxtiga kelib, 1842-yilgacha mamlakatni boshqargan. Uning hukmronligi davrida Xiva shahrida masjid, madrasa, karvonsaroy, tim va saroy kabi ko'plab me'moriy inshootlar barpo etildi. Tosh-hovli saroyi ham ana shu keng ko'lamli bunyodkorlik faoliyatining muhim natijasi bo'lgan. Olloqulixon davrida qurilishlarning faollashuvi Xivaning siyosiy va madaniy markaz sifatidagi mavqeini mustahkamlash bilan bog'liq edi. Saroy, madrasa, karvonsaroy va savdo inshootlarining bir davrda qurilishi shaharning ijtimoiy hayotida davlat boshqaruvi, savdo, hunarmandchilik va madaniyatning o'zaro bog'liq holda rivojlanganini ko'rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan Tosh-hovli saroyini faqat hukmdorning yashash joyi sifatida emas, balki Xiva xonligi saroy madaniyati va davlat boshqaruvi tizimining me'moriy ifodasi sifatida baholash mumkin.

Tosh-hovli saroyining bunyod etilishi.

Tosh-hovli saroyi 1830–1838-yillar davomida qurilgan. Saroyning qurilishi bir necha bosqichda amalga oshirilgan. Manbalarda dastlab haram qismi 1830–1832-yillarda, qabulxona va mehmonxona qismi 1832–1834-yillarda, arz hovli esa 1837–1838-yillarda barpo etilgani qayd etiladi. Saroy loyihasi bilan bog'liq manbalarda vazir Muhammad Ya'qub mehtar nomi tilga olinadi. Qurilish ishlarida Xorazmning mashhur xalq ustalari, jumladan Nurmuhammad, usta Toji va usta Qalandar Xivaqiy ishtirok etgani ko'rsatiladi. Qurilishning sakkiz yil davom etgani saroyning murakkab me'moriy kompozitsiyaga ega bo'lganini ko'rsatadi. Rasmiy manbada yog'och ustunlar, marmar asoslar va shipdagi qurilish yozuvlari saroyning 1830–1838-yillarda qurilganini tasdiqlovchi dalillar sifatida ko'rsatiladi.

Saroyning me'moriy-rejaviy tuzilishi.

Tosh-hovli saroyining asosiy xususiyati uning ichki hovlilar atrofida shakllangan yopiq me'moriy kompozitsiyasidir. Manbalarda saroy uchta asosiy qism — haram,

mehmonxona (ishrat hovli) va arz hovlidan tashkil topgani qayd etiladi. Haram saroyning dastlab qurilgan qismi bo'lib, uning atrofi xonalar va ayvonlar bilan o'ralgan. Janubiy qismida bir nechta ayvonlar mavjud bo'lib, ular xon va uning oilasi uchun mo'ljallangan. Haramning baland va qalin devorlar bilan o'ralishi saroyning ichki hayotini tashqi muhitdan ajratib turuvchi me'moriy yechim bo'lgan. Mehmonxona yoki ishrat hovli saroyning qabul va marosimlar bilan bog'liq qismi sifatida shakllangan. Bu yerda xonning mehmonlarni qabul qilishi, turli marosim va yig'ilishlar o'tkazilishi uchun sharoit yaratilgan.

Arz hovli esa davlat boshqaruvi bilan bog'liq muhim makon hisoblangan. Uning vazifasi aholining arz va shikoyatlarini ko'rib chiqish, davlat masalalarini muhokama qilish hamda xonlik boshqaruvining ayrim jarayonlarini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan. Shunday qilib, Toshhovlining me'moriy tuzilishida xususiy hayot, marosim va davlat boshqaruviga oid funksiyalar bir majmua tarkibida mujassamlashgan.

Tosh-hovli saroyining me'moriy-badiiy xususiyatlari.

Tosh-hovli saroyi Xorazm me'morchilik maktabining o'ziga xos jihatlarini o'zida mujassamlashtirgan. Saroyning tashqi ko'rinishida baland devorlar, burjlar va darvoza kompozitsiyasi ustunlik qiladi. Bu jihatlar inshootga qal'a-ko'rinishidagi monumental tus beradi. Saroyning nomi ham uning qurilish xususiyatlari bilan bog'liq. "Tosh-hovli" nomi saroyning oddiy loy devorli turar joylardan farqli ravishda pishiq g'ishtdan qurilgani bilan izohlanadi. Ichki bezaklarda Xorazm ustalarining yog'och o'ymakorligi, marmar ishlov berish va koshinkorlikdagi mahorati yaqqol namoyon bo'ladi. Yog'och ustunlar va eshiklar o'yma naqshlar bilan bezatilgan, ayrim me'moriy qismlarda rang-barang koshinlardan foydalanilgan. Bu bezaklar saroyning monumental ko'rinishi bilan birga nafis badiiy muhitini ham shakllantirgan.

Tosh-hovli saroyida ayvonlarning mavjudligi ham Xorazm turar joy me'morchiligiga xos jihatdir. Ayvonlar ichki hovli bilan xonalar o'rtasida bog'lovchi makon vazifasini bajargan. Ular iqlim sharoitiga moslashgan holda soyali va nisbatan salqin makon yaratishga xizmat qilgan.

Tosh-hovlining Xiva tarixidagi o'рни.

Tosh-hovli saroyi Olloqulixon davridagi Xiva shahrining siyosiy va madaniy hayotini o'rganishda muhim tarixiy manba hisoblanadi. Saroyning alohida hovlilarga bo'linishi xonlik saroy hayotining funksional jihatdan tashkil etilganini ko'rsatadi. Saroy Xiva hukmdorlarining qarorgohlaridan biri sifatida davlat boshqaruvi va saroy marosimlari bilan bog'liq jarayonlarning markazlaridan bo'lgan. Shu jihatdan Tosh-hovli me'moriy yodgorlik bo'lish bilan birga, Xiva xonligi davlat boshqaruvi va ijtimoiy hayoti tarixini aks ettiruvchi moddiy manbadir. Olloqulixon davridagi boshqa yirik qurilishlar - karvonsaroy, tim, madrasa va diniy inshootlar bilan birgalikda Toshhovli Xivaning XIX asrdagi me'moriy taraqqiyotini yaxlit holda tasavvur qilish imkonini beradi.

Tosh-hovli saroyining bugungi madaniy merosdagi ahamiyati.

Bugungi kunda Tosh-hovli saroyi Xivaning tarixiy-me'moriy merosining muhim obyektlaridan biri sifatida qadrlanadi. U Ichan-Qal'a hududidagi tarixiy inshootlar tizimining tarkibiy qismi bo'lib, Xorazm me'morchiligining XIX asrdagi taraqqiyotini namoyish etadi. Saroyning asl me'moriy yechimlari, yog'och o'ymakorligi, marmar bezaklari, koshinlari va hovli-ayvon tizimi ilmiy tadqiqot, restavratsiya va muzeylashtirish nuqtayi nazaridan katta ahamiyatga ega. Madaniy meros obyektlarini asrashda saroyning tarixiy shakli, me'moriy elementlari va bezaklarini imkon qadar asl holatiga yaqin saqlash muhimdir. Shu bilan birga, Tosh-hovli haqida ilmiy asoslangan ma'lumotlarni tashrif buyuruvchilarga yetkazish uning tarixiy va ma'rifiy qiymatini yanada oshiradi.

Xulosa.

Tosh-hovli saroyi XIX asr Xorazm me'morchiligining yirik va o'ziga xos namunalaridan biri bo'lib, Olloqulixon hukmronligi davridagi bunyodkorlik siyosatining muhim natijalaridan hisoblanadi. 1830-1838 yillarda barpo etilgan saroyning me'moriy tuzilishi haram, mehmonxona va arzxona kabi funksional qismlarning yagona majmuaga birlashtirilishi bilan ajralib turadi. Saroyning baland

devorlari, ichki hovlilari, ayvonlari, pishiq g'ishtdan qurilgan konstruksiyasi, yog'och o'ymakorligi, marmar va koshin bezaklari Xorazm me'morchilik maktabining yuksak darajasini namoyon etadi. Uning me'moriy tuzilishida mahalliy turar joy an'analari bilan saroy me'morchiligining monumental xususiyatlari uyg'unlashgan.

Tosh-hovli saroyi bugungi kunda nafaqat Xiva xonlari tarixini aks ettiruvchi me'moriy yodgorlik, balki Xorazm xalqining qurilish, hunarmandchilik va badiiy bezak san'ati rivojini o'rganish uchun muhim tarixiy manba sifatida ahamiyatlidir. Shu sababli Toshhovlini ilmiy tadqiq etish, uning me'moriy elementlarini hujjatlashtirish, restavratsiya jarayonlarini ilmiy asosda olib borish va muzey ekspozitsiyasida tarixiy mazmunini to'g'ri yoritish dolzarb vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdullayev N. O'zbekiston san'ati tarixi. Toshkent, 2001.
2. Rempel L.I. Arxitekturniy ornament Uzbekistana. Istoriya razvitiya i teoriya postroyeniya. Tashkent: Fan, 1961.
3. Pugachenkova G.A. Samarkand, Bukhara, Khiva. - Tashkent: Fan, 1965.
4. Xiva - ming gumbaz shahri. Toshkent, 1997.
5. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. "Tosh-hovli" maqolasi. Toshkent: 2000-2005.
6. O'zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi. Tosh-hovli saroyi, Xiva. Elektron ma'lumotnoma, 2020-yillar.
7. Xiva shahrining me'moriy obidalari. O'quv-uslubiy nashr. Toshkent/Xiva, 2024.